

POLITIKAI VÁLASZTÁSOK, PERCEPCIÓK ÉS TÁRSADALMI VÍZIÓK

Kapitalista fejlődési típusok az Európai Unió keleti tagállamaiban

Bartha Attila

(MTA TK, Politikatudományi Intézet)

(Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery. Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press, Ithaca, 2012, 304 oldal)

A közelmúlt társadalomtudományi munkái között kiemelkedő jelentőségű Dorothee Bohle és Greskovits Béla 2012-ben *Capitalist Diversity on Europe's Periphery* címmel megjelent monográfiája, amelyért a szerzők az összehasonlító társadalomtudományok egyik legrangosabb díját, a Stein Rokkan-díjat nyerték el 2013-ban. A német és magyar szerzőpáros magyar tagja, Greskovits Béla, többek között ennek a műnek köszönhetően kapta meg 2014-ben a Magyar Politikatudományi Társaság Bibó István Díját. A hivatalos nemzetközi és hazai elismerés nem véletlen: a kelet-európai kapitalizmus fejlődési típusainak kidolgozásával Bohle és Greskovits könyvének megjelenéséig adós volt a nemzetközi társadalomtudomány.

A posztoszocialista országok² számba vétele hiányzott a klasszikus összehasonlító munkákból; az elmúlt évtizedek e témában két legtöbbször hivatkozott művében egyfelől Esping-Andersen (1990) a konzervatív, a liberális és a szociáldemokrata jóléti rezsimeket különböztette meg, másfelől Hall és Soskice (2001) liberális *versus* koordinált piacgazdasági típusokról írtak. De a kapitalizmus változataira épülő későbbi empirikus elemzésekben is általában csupán a mediterrán, illetve az ázsiai alakváltozatokkal bővítették a tipológiát (lásd például Amable, 2003). Jellemzően a problémára reflektáló legfrissebb elemzésekben is pusztán reziduális kategóriaként kezelik – azaz kényszerűségből, megfelelő teoretikus megalapozás híján azonos csoportba tartozónak tekintik – az Európai Unió (EU) új keleti tagállamait (Hemerijck, 2013; Dräbing, 2014). Normatív kapitalizmuskritikai tanulmányaiban Szalai Erzsébet is a kelet-európai államokban kifejlődő kapitalizmusok erős hasonlóságát tételezi – a globális kapitalizmuson belül az egyes államok félperiferiális helyzete miatt (lásd például legutóbb Szalai, 2012); ezt az álláspontot osztja továbbá a Nölke-Vliegenthart szerzőpáros (2009) is, akik függő helyzetű piacgazdaságokként tipizálják a kelet- és közép-európai államokat. A jóléti rezsimekkel foglalkozó

hazai kutatások ugyanakkor a kelet-közép-európai országok fejlődési mintáinak bizonytalanságait jelzik (Szikra és Tomka, 2009), hasonlóan más, a témában kutató régiós szerzőkhöz (például Aidukaite, 2011). Végül a kapitalizmus európai alakváltozatainak sokat hivatkozott hazai kutatója, Farkas Beáta is amellettt érvel empirikus kutatásai nyomán, hogy a közöttük levő különbségek ellenére a kelet-közép-európai új tagállamok a kapitalizmus közös, de a nyugat-európai variánsoktól elkülönülő típusába tartoznak (Farkas, 2011). A mértékadó álláspont tehát az elmúlt negyedszázadban kifejlődő kelet-európai kapitalizmusról Bohle és Greskovits monográfiájának megjelenése előtt így volt summázható: meggyőző teoretikus megalapozás híján, az empirikus kutatási eredmények nyomán – erős bizonytalanságokkal ugyan, de – a kapitalizmus sajátos, posztszocialista alakváltozatába tartozónak célszerű tekinteni a kelet-európai új EU-tagállamok mindegyikét. A német és magyar szerzőpáros munkájának legfőbb hozzáadott értéke éppen ezen empirikus konvenció mögötti elméleti homályosságnak az eloszlátása, a különböző posztszocialista fejlődési utak teoretikusan megalapozott és erős empiriával alátámasztott kibontása.

Az új kelet-európai kapitalizmusok válfajainak feltérképezésében Bohle és Greskovits a klasszikus hagyományokra építenek; a kötet szemléletmódja egyrészt Max Weber ideáltipikus megközelítéséhez, másrészt Polányi Károly (1944) „Nagy átalakulásához” mint „intellektuális vezérfonalhoz” (8. o.) köthető. Ebből természetszerűen adódik a kutatási program multidiszciplináris jellege: a politikatudományi és a makrogazdasági elemzés eszköztára történeti intézményi és szociológiai perspektívával egészül ki. Valójában a modern *politikai gazdaságtani* megközelítés egyik legszebb példáját olvashatjuk – kár, hogy történeti nyelvi okokból magyarul sokakban még mindig rossz szájját kelt ez a diszciplináris megjelölés, holott az elmúlt fél évszázad hazai társadalomtudományának egyik legnagyobb intellektuális teljesítménye – Kornai János munkásságára gondolok – is ebben a perspektívában született. Bohle és Greskovits megközelítésében a kelet-európai kapitalizmusok hatdimenziós elemzési keretben értelmeződnek (21. o.): Polányi triád-koncepciója (a piaci hatékonyság, a kormányzati politika és a társadalmi kohézió) egyrészt három új dimenzióval (a makrogazdasági koordináció, a demokrácia működése és a korporatizmus) bővül, másrészt az elemzésben valamennyi dimenzió egy normatív, a nagyon kedvezőtől a szélsőségesen kedvezőtlen kimenetelig terjedő skálán kap értékelést. Eszerint a makrogazdasági koordináció kedvező esetben a stabilitást biztosítja, kedvezőtlen esetben ugyanakkor kényszerzubbonyként jelentkezhet a fejlesztéseknél, a piac pedig kedvező esetben a hatékonyságot erősíti, kedvezőtlen esetben viszont az árucserre logikájának zabolátlan uralmához vezet. A demokrácia az érdekek kellő reprezentáltsága, illetve a kormányozhatatlanság szélsőértékei között mozoghat, a kormányzat minőségét pedig az elszámoltatható versus a foglyul ejtett állam skáláján értékelik a szerzők. A korporatizmus kedvező esetben a szakpolitikák minőségét javítja az érdekek, állás-

pontok becsatornázása révén, kedvezőtlen esetben viszont a járadékvadászat terepévé válhat, míg a jóléti állami működés kedvező esetben a társadalmi kohéziót biztosítja, kedvezőtlen esetben viszont a szegények segélyfüggőségéhez vezet. A kelet-közép-európai kapitalizmusok összehasonlítását megalapozó normatív intézményi értékelés rámutat tehát a különböző metszetek szerinti pozitív, illetve negatív közjóságok ideáltipikus szélsőértékeire, ezáltal pedig az egyes intézményi dimenziók belső feszültségeire is. Az intézményi hatszög alapján a szerzők a kelet-európai kapitalista fejlődési pályák három ideáltípusát, azaz három fejlődési rezsimit különböztetnek meg: a neoliberális,³ a beágyazott neoliberális és a neokorporatív rezsimeket. A tisztán neoliberális és a beágyazott neoliberális rezsím között a fő különbség a szociálisan, illetve politikailag kiszolgáltatottak védelmére való hajlamban mutatkozik meg. Miközben a beágyazott neoliberális rezsimet a piaci átalakulás és a társadalmi kohézió közötti kompromisszumkeresés jellemzi, addig a tiszta neoliberális rezsímbe nincs érdemi törekvés az átalakulás veszteségeinek kompenzálására. Bohle és Greskovits megítélése szerint az országok közül nyolc empirikusan viszonylag jól besorolható a három ideáltípusba: Szlovénia a neokorporatív rezsímhez, a balti országok a tiszta neoliberális rezsímhez, a visegrádi országok pedig a beágyazott neoliberális rezsím ideáltípusához állnak közel. A délkelet-európai államok ugyanakkor „gyenge intézményeik” (22. o.) miatt nem kapnak egyértelmű besorolást, bár a szerzők utalnak rá, hogy intézményeik bizonyos mértékű stabilizálódása után fejlődésük a tiszta neoliberális mintához közelít elsősorban.

Ebben az elméleti konstrukcióban a politikai választásoknak, az egyes országok politikai elitje által meghozott döntéseknek kitüntetett szerepe van: nemcsak a politikai részvételben, de a piaci átalakulás sebességében, a nemzetközi gazdasági integráltság mértékében és minőségében, illetve a társadalmi kohézió biztosításában is. Az olvasó már az első fejezetben finoman cizellált empirikus összevetést kap a vizsgált dimenziók mentén – különösen tanulságos a demokrácia minőségének, a szociális partnerségnek, a kormányzati kapacitásnak, illetve a gazdasági integráltság mértékének és minőségének operacionalizálása. A részletek kifejtésére itt terjedelmi korlátok miatt nincs mód, azonban politikatudósok számára erősen ajánlott olvasmány a demokrácia minőségének mérésére hivatott indikátorok (39. o.) kezelése. A szerzők ennél a kérdésnél a szokásos tekintélyes nemzetközi intézmények – ezt a kört itt a Freedom House reprezentálja – indexei mellett a demokrácia támogatottságát, továbbá a választási részvételt, a választói támogatottság volatilitását, valamint a tiltakozás és az elszámoltathatóság szempontjait is vizsgálták. A nemzetközi gazdasági integráltság operacionalizálásakor a szerzők ugyancsak finomítják a konvenciókat, implicit módon jelezve, hogy az integráltság minőségének mérésére legfeljebb korlátozottan alkalmas mutató a működőtőke-beáramlás a bruttó hazai termék arányában (FDI/GDP). A kelet-közép-európai országok

nemzetközi gazdasági kapcsolódása szempontjából Bohle és Greskovits megkülönböztetik a félcentrum-, illetve a félperiféria-jellegű (az angol eredetiben *semicore versus semiperipheral*) integrációs mintázatot. A distinkció alapja a komplex feldolgozóipari ágazatok⁴ szerepe a termelésben, a foglalkoztatásban és az exportban, az ezekbe az ágazatokba irányuló működtető-beáramlás mértéke, továbbá a munkaerő fajlagos költségének alakulása e szektorokban. Ennek alapján a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy miközben a neoliborális ideáltípushoz közelítő balti országok nemzetközi gazdasági integrációja inkább félperiféria-jellegű volt, addig a visegrádi országok és Szlovénia a félcentrum mintázatát követi. A robusztus elméleti konstrukció és az empirikus adatok alapján adott tehát a kutatási program megfejtendő rejtvénye: miért választottak egymástól jelentősen különböző felzárkózási stratégiát a politikai elitek a vizsgált országokban? Erre a kérdésre a történelmi analógiák – a világháború utáni kisállami fejlődés Nyugat-Európában (Katzenstein, 2003), illetve a XIX–XX. század fordulójának kései iparosítási tapasztalatai (Gerschenkron, 1984 [1962]) – sem kínálnak plauzibilis magyarázatokat. Bohle és Greskovits a kötet további fejezeteiben gazdag esettanulmányos elemzéssel kísérelnek meg választ adni.

A szerzők meggyőzően támasztják alá, hogy a poszt szocialista fejlődési pályák alakulásában a politikai elitek választásainak volt meghatározó szerepe – nem pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények diktátumának vagy éppen a szocializmus örökségének. A szocialista örökség percepciója ugyanis országonként más és más volt, döntően az elitek értelmezési kereteinek betudhatóan. A balti országokban az államszocialista múlttal történő radikális szakítás, az orosz befolyástól való függetlenedés biztosítása az elmúlt negyedszázad valamennyi kritikus döntési pontján meghatározó tényezőként esett latba, és többek között a jóléti politika minimalista jellegét implikálta, illetve részben az oroszajkú népesség etnikai kirekesztésén alapuló identitáspolitikai válaszokat is magyarázza. Ezzel szemben Szlovénia, illetve a visegrádi országok politikai elitjei számos eszközzel igyekeztek kompenzálni az átalakulás társadalmi veszteségeit – az etnikai nacionalizmussal szemben ezekben az országokban hosszú időn keresztül a jóléti politika (és kevésbé az identitáspolitika) révén igyekeztek biztosítani a helyi kapitalista rezsim legitimitációját. A kép teljességéhez persze hozzátartozik, hogy amikor valamely visegrádi országban a kimeneti legitimitáció (Scharpf, 1999) sérült – például Szlovákiában, ahol a kilencvenes évek második felében Vladimir Mečiar vezetése alatt az ország EU-csatlakozásának elmaradása reális veszélyként merült fel, illetve a kétezres évek közepétől mély gazdasági válságba került Magyarországon a 2010-es kormányváltás után – a politikai elitek időről időre ezekben az országokban is identitáspolitikai válaszokat adtak. Míg a balti országokban az oroszajkú népesség, addig a kérdéses periódusokban Szlovákiában és Magyarországon elsősorban a válságban bűnbakként kezelt roma kisebbség lett a „hatékony kor-

mányzás” retorikája mellett végrehajtott jóléti juttatásmegvonások fő kárvalottja.

Az esettanulmányok közül különösen izgalmas olvasmány a balti államok nemzetállam-építési folyamatában az észti sikertörténet politikai konstrukciójáról szóló, igen részletesen dokumentált alfejezet (124–130. o.). Hasonlóképpen megvilágító erejű a szlovén és a horvát fejlődési pályák összevetése a makrogazdasági stabilitás és a szociális partnerség gyakorlata szempontjából (212–215. o.). Az olvasónak ugyanakkor az esettanulmányos fejezeteket átböngészve az a benyomása támad, hogy Bohle és Greskovits tollát esetenként – ilyen típusú normatív írásműveknél persze aligha elkerülhető – szenvedély is vezeti, melynek során a szerzők mintha hajlamosak lennének kérlelhetetlenül szigorúan megítélni a Baltikum neoliberais gyakorlatát, miközben sokkal elnézőbbek a beágyazott neoliberais visegrádi országok, különösen pedig a neokorporatív szlovén rezsím tévelygéseiével szemben. Az Európában 2009-től elmélyülő válság ugyanakkor némi bizonytalanságot hozott az empirikus értékelésbe; a válság periódusát elemző fejezet konklúziójában Bohle és Greskovits általános tendenciaként regisztrálják a szociális védelem nélküli piaci megoldások burjánzását, különösen a tiszta neoliberais ideáltípushoz közeli balti országok kapcsán aggódnak a társadalmi kohézió további gyengülése miatt. Ezzel kapcsolatban azonban indokolt az olvasói kétely: a rendelkezésre álló európai összehasonlító statisztikák⁵ azt mutatják, hogy a 2009–2013 közötti periódusban a szegénység és a társadalmi kirekesztettség mértéke a balti országokban a kezdeti növekmény után a válság előtti szintre esett vissza, miközben Magyarországon vagy Szlovéniában éppenséggel jelentősen nőtt a válság periódusában.

Mindez persze nem gyengíti a kötet következtetéseit, az elméleti konstrukció erejét – csupán arra emlékeztet, hogy bizonyos területeken indokolt lehet az elemzés további finomítása. A recenzió záró részében ilyen elemzési szempontokra hívom fel a figyelmet. Az egyik a balti elitiek választási lehetőségének kérdése: az adott keretek között (a posztszovjet örökség elutasítása mellett a gyenge induló kormányzati kapacitásokra is utalni kell) a tiszta neoliberalizmuson kívül reálisan volt-e más, sikeres kimeneti legitimációval kecsegtető választása a helyi politikai eliteknek? (Megjegyzendő, hogy a délkelet-európai országok kapcsán a szerzők közvetve maguk is utalnak e problémára, a balti országok esetében azonban nem reflektálnak erre.) További elemzési szempont lehet az elitiek és a társadalom polarizáltságának kérdése: felvethető, hogy akár tiszta neoliberais, akár beágyazott neoliberais, akár neokorporatív intézményi konfiguráció esetén is nagyobb (bármely) rezsím rugalmassága, ha az alapvető intézményi megoldásokban konszenzusra támaszkodhat – a jelentős polarizáció ugyanakkor bármilyen ideáltípusban megnehezíti a válságokhoz történő alkalmazkodást. Végül számomra fájóan hiányzik az elemzésből a humán tőke kérdésének szisztematikus kezelése. A kötetben az oktatáspolitikai első-

sorban az identitáspolitiká részeként – mint a balti államok nemzetépítési gyakorlatának eszköze – kap teret, holott az oktatáspolitiká hosszabb távon egyidejűleg lehet a társadalmi kohézió és a gazdasági felzárkózás kulcseszköze. Mindezek azonban apró kifogások csupán; Dorothee Bohle és Greskovits Béla kiváló, korszakos jelentőségű művét minden politikatudósna és társadalomtudományos diszciplína művelőjének a legnagyobb meggyőződéssel, sokszori olvasásra ajánlom.

JEGYZETEK

- ¹ A Stein Rokkan-díjat az európai politikatudomány egyik legtekintélyesebb szervezete, a European Consortium for Political Research (ECPR), az International Social Science Council (ISSC) és a Bergeni Egyetem közös döntése alapján az összehasonlító társadalomtudományok terén a jelentős és eredeti teljesítményért adományozzák.
- ² Ebben az írásban a „posztoszocialista EU-tagállamok”, „az EU keleti tagállamai”, „kelet-közép-európai országok”, „közép- és kelet-európai tagállamok” kifejezéseket (és ezek variánsait) szinonimákként használom. Ezzel követem a hivatkozott szerzők sokféle megnevezését, mellőzöm ugyanakkor a normatív vitát az egyes megnevezések pontosságáról, jóságáról.
- ³ A hazai tudományos közvélemény egy része – a kifejezéshez társított normatív értéktartalom miatt – erősen idegenkedik a „neoliberális”, illetve „neoliberalizmus” kifejezések használatától. A nemzetközi politikai gazdaságtan és politikatudomány ugyanakkor ma már természetes leíró kategóriaként beszél a neoliberalizmusról, illetve a nyugati világban a hetvenes évek második felétől kibontakozó neoliberális gazdaságpolitikai fordulatról; a részletekről jó összeggést ad például Harvey (2005).
- ⁴ A komplex feldolgozóipari ágazatok, illetve a nemzetközi gazdasági integráció kérdésével részletesen foglalkozik Greskovits Béla az „Örökölt iparosodottság és a transznacionális integráció útjai a szocializmus után” című tanulmánya (Greskovits, 2014).
- ⁵ A problémakört egy indikátorban jól szintetizálja az Eurostat szegénységet és társadalmi kirekesztettséget is mérő indikátora, lásd: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/main-tables>.

IRODALOM

- Aidukaite, Jolanta (2011): Welfare Reforms and Socio-economic Trends in the 10 New EU Member States of Central and Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 44 (3): 211–219.
- Amable, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Dräbing, Verena (2014): The Role of the State: Reform Pressures and Welfare Reform towards Social Investment. In: Beblavý, Miroslav–Iliaria Maselli–Marcela Veselková (szerk.): *Let's Get to Work! The Future of Labour in Europe, Vol. 1*. Brussels, Center for European Policy Studies, 159–184.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.

- Farkas, Beáta (2011): The Central and Eastern European Model of Capitalism. *Post-Communist Economies*, 23 (1): 15–34.
- Gerschenkron, Alexander (1984 [1962]): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Greskovits, Béla (2014): Legacies of Industrialization and Paths of Transnational Integration after Socialism. In: Beissinger, Mark R.–Stephen Kotkin (szerk.): *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe*. New York, Cambridge University Press, 68–89.
- Hall, Peter A.–David Soskice (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, Oxford University Press.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Hemerijck, Anton (2013): *Changing Welfare States*. Oxford, Oxford University Press.
- Katzenstein, Peter J. (2003): Small states and small states revisited. *New Political Economy*, 8 (1): 9–30.
- Nölke, Andreas–Arjan Vliegenthart (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61 (4): 670–702.
- Polányi Károly (2004 [1944]): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Scharpf, Fritz W (1999): *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford, Oxford University Press.
- Szalai Erzsébet (2012): *Globális válság – magyar válság – alternatívák*. Budapest, L'Harmattan.
- Szikra, Dorottya–Béla Tomka (2009): Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century. In: Cerami, Alfio–Peter Vanhuysee (szerk.): *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 17–34.